

З подачі француза Астольфа де Кюстіна тавро «Росія – тюрма народів» імперія носила з XIX століття. Охоче цим афоризмом жонгливали і більшовики, аж доки самі не принесли на багнетах «свободу» цим народам. Те, що сутність імперії не мінялась, а змінювалась лиш вивіска, розумів і український письменник Степан Васильченко. Тому й з'явилась у 1919 році його гостра антиімперська сатира – дума-казка «Ось та Ась». Уперше надрукували її в житомирській газеті «Волинське життя» під заголовком «Дума-казка». У тому ж році, і востаннє, в Кам'янці-Подільському вона вийшла окремим виданням у Народному міністерстві преси УНР. Після поразки Української Народної Республіки радянська цензура твір заборонила.

Кому ж ми маємо бути вдячними за багатолітнє збереження рукопису та передачу його, вже за часів незалежності України, до Інституту літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка? Довгий час берегла його дружина письменника Килина Михайлівна Дубина-Панасенко, а в кінці життя заповіла його збереження своїй небозі Тамарі Василівні Король. Ця чудова жінка, що десять років страждала за Україну в сталінських таборах, мала велику мужність, наражаючись на справжню небезпеку, зберегти для нас цей скарб.

**Григорій Тигаренко,
видавець, м. Полтава**

ОСЬ ТА АСЬ

Дума-казка

Жив на світі козак щирий, на ймення Ось, усякого він у свою хату та господу приймав, усякому віри, як мала дитина, діймав, боязні Божої пильно пам'ятав.

Усякому козак Ось віри доймає, а того, що вже видимо лихо у хату до його суне, не бачить і не знає.

Шусть якось у хату до козака Ося москаль:

– Кто здесь хозяин?

– Ось.

– Пришел к тебе на постой я, москаль Ась, и принес тебе такой приказ: быть тебе у меня в послушании и во всем мне верить!..

– А чого ж воно так, щоб мені в своїй хаті меншувати, а тобі, прибуді, старшувати?

– Потому, милый, что ты хохол Ось, а я москаль Ась – ну и вышел такой приказ. Понял? Я тебя, хохла, учить уму-разуму должен!

– Чи буде ж цеє по святій правді?

– Все будет по чистой правде – верь моей службе царской и совести московской!

І каже козак Ось:

– Не мале є це діло у послугу себе тобі оддавати, годилось би нам, москалю, щоб ненароком слова не зламати, присягу приймати.

– Это дело не тяжелое, могу!

І козак Ось із москалем Асем святу ікону здіймали, на стіл покладали, цілували, один одного не кривдити, не гнівити, як рідні брати жити клялись, присягались...

Живе москаль Ась, як сир у маслі, в Осиному добрі купається; хата у козака гарна, біла, хата біла, а жінка молодая, мила. І думає москаль Ась:

«Хорошо в этой хате хозяином быть, припеваючи жить да поживать. Надо бы это дело обмозговать!..»

Тоді москаль святу присягу добре пам'ятає, козака Ося із-за столу до порога обідати посилає,

за попихача, за наймита має та про те, як би його зовсім здихатись, щоб і перед очима не стовбичив, думає-гадає.

І каже козаку Осю москаль Ась:

– Вышел вот какой приказ: ходит тебе по свету сто и семь лет – босому по дороге, голому на морозе, на Божий свет глазами не смотреть, с добрыми людьми речами не говорить, а уму-разуму научиться! Вот какая тебе, милый, задача заковыристая!

– Як же я у світі маю розуму набратися, коли світ мені буде зав'язано; світ зав'язано, ще й говорити до людей заказано?

– О, этим мне разбираться нет времени. У нас по-московски все делается быстро: раз-раз – и вышел такой приказ! Хорош ли, дурен ли – опосля разберут, а ты хоть лопни – исполняй! Потому – присяга дело святое.

Тоді козак Ось святу присягу пам'ятає, голий і босий із своєї хати в дорогу рушає. І пішов козак Ось босий і голий...

Босий по дорозі, голий по морозі...

Очі йому хусточкою крамною зав'язані, по дорозі спотикається.

Говорити йому до людей заказано – дороги не питається.

Сто і сім років по світу блукає – з прямої стежки збивається.

Світ йому заморочився, до своєї хати дороги не знає, серед битого шляху спиняється; об каміння ноги побив, руки об терни поколов, своє лице сонцем попалив, пилом запилів, дрібними слізьми умивається.

Зустріли його люди – дивуються.

Один каже: сліпий!..

Другий каже: дурний!..

Третій каже: долі йому немає!..

І стали козака Ося люди питати:

– Чи ти сліпий, чи ти дурний, а чи долі тобі немає?

А козак Ось святу присягу пам'ятає, словами до них не промовляє, а із-за пазухи од серця, од серця-реберця калинову дудку виймає, у дудочку грає, як тими ж словами до людей вимовляє.

Слухали люди, дослухались...

Догадалися: і не сліпий він, і не дурний він, і доля часна десь за морем дбає за нього. Світ зав'язано і говорити заказано...

Будемо йому, нетязі, світ розв'язувати, до його хати стежку йому показувати!

І очі добрі люди Осеві розв'язали, і стежку йому до його хати показували.

Бачить москаль Ась – не так, як він гадав, вчинилося, почав знову мудрувати.

І козака Ося у хату він уклінно закликає, садовить за стіл, ласощами його шанує, медом-вином, горілкою частує, рідним братиком узиває.

І почав москаль Ась гіркими слъозами плакати, став жалувати козака Ося лукавими московськими словами:

– Братец мой родненький, братец мой кровненький! Какой же ты страдный! Вижу я, не жилец

ты на белом свете. Не сегодня-завтра помирать будешь!

Козаків Осю хміль голову розбирає, за рученьки він бере москаля Ася, стиха весело його розважає:

– Не журися тим, брате мій Асю, серця свого не в'яли, головки не суши: аби між нами, братику, правда була, а сили у мене ще за чорного вола!

А москаль і слухати не хоче, плаче, побивається:

– Помрешь, родной! Помрешь, страдный! От тебя уж, братец, сырой могилой пахнет!

Та чарку йому за чаркою!

І упився козак Ось ік лихому дідькові, тяжко упився, не на час, не на годину, а на довгі роки спати повалився.

Того часу москаль Ась не гає, про те, що козак Ось помер, скрізь людей оповіщає.

І на подзвіння за його душу до усіх церков одіслав. І теслярів, щоб йому домовину будували, понаймав...

Руки на грудях хрестом Осеві складав, свічку сукав...

А як пробудився козак Ось, то вже у руках у його свічка горить. Козак Ось і очам не вірить — озирається.

Побачив москаль, що він дивиться, та до нього:

– Вот это уж мне и не нравится, когда умрет человек, а потом еще и глаза таращит!

Аж кинувся козак Ось на лавці, злякався:

– Це мені добра робота! То це вже виходить, що я мертвий?

Одповідає йому сердито москаль Ась:

– Разве ты сам не видишь, глупый хохол? Свечка горит в руках? Горит. Гроб на тебя мастера делают? Делают. В колокола по твоей душе хохлацкой звонят? Звонят. Значит – помер. А помер, то и разговаривать неча, и лежи спокойно, чин чином, как мертвому полагается, пока тебя в землю закопают!

Мороз поза шкурою у козака Ося подирає.

– Чого ж я мертвий, коли я все бачу і все знаю. Щось тут негаразд ти робиш, москалю! Треба хоч людей розпитати.

Москаль Ась б'ється об поли руками.

– Ах ты, Боже мой, какой это хохлы глупый народ, тебе и после смерти скандал затевает!.. Да знаешь ли ты, голова, что тебе люди за то, что ты свято своего дела мертвецкого не разумеешь, осиноый кол в голову забьют. Эй, братец, не срамись хотя на последней дороге! Тебя я обманывать не стану, верно говорю, помер!

– Ой, ой, москалю, віри вже я тобі не діймаю, зараз уставати буду!

А москаль йому нишком на ухо і каже:

– А святую присягу помнишь?

Тоді козак Ось святую присягу, що москаля слухатися мусить, пригадав, гірко плакав, ридав, волосся на собі рвав, про те, чи присягу святую ламати, думав-гадав...

А у снігах теслярі домовину йому тешуть...

Домовину тешуть, а у дзвони по всіх церквах по його душі калатають.

А під вікнами його малі діти у козлика грають, на одній нозі стрибають, до дзвонів приспівують, по-московському примовляють:

– Хохла черти забрали! Хохла черти забрали!

Тоді козак Ось важенько зітхає, затихає і так сам собі гадає: коли тепер буду я вставати, буду своїх дітей малих колихати-лякати, будуть діти мої за марюку мене приймати, з рідної хати тікати.

А москаль тим часом швиденько знову складає йому руки, склепляє очі і хрестить його:

– Бог с тобой! Бог с тобой! Успокойся, лежи смирно до страшного суда Божия, до последней трубы ангельской!

І далі думає козак Ось, гадає: та хіба б же москаль зовсім не мав совісті, щоб живого мене в домовину ховав? Як так, то й так — буду помирати, буду у світі менше горя зазнавати.

Тоді козак Ось важко зітхає, очі склепляє, руки зчепляє, не дихне, бровою не ворухне, лежить мерцем.

Збірались до хати люди, щоб козака Ося ховати. А москаль Ась до Ося припадає, тужить, по-московському причитує:

– И какой же ты, братец, умный был!.. И каким веселым слыл!.. И какой всякия песни играть был мастер!..

А люди стиха гомонять: так, так, правду москаль каже.

Слухає козак Ось, і жаль його великий доймає.

Коли чує козак Ось: на дворі гримить і ліс ламає, хату хитає, козакова щасна доля із-за моря прилітає. Улетіла Осина доля до хати, стала плакати-ридати, Осеві великого жалю завдавати: та хіба ж для того я із-за моря до тебе, козаче, поспішала, щоб на лавці тебе заставала? Та чи для того ж тобі щастя кувала, щоб у домовину разом із тобою його поховала?

Крепився, крепився – не витримав, та як не заридає на всю хату:

– А де ж ти до того часу барилася, зрадливая доле, що зовсім про мене не дбала?

Зачувши, забачивши цеє, люди хвилювали, дивом дивували, один до одного промовляли: скільки живемо у світі, а того ще не бачили, не знали, щоб людину живцем у землю ховали.

Встає тоді з лавки козак Ось помалу, до москаля промовляє:

– Чи не я ж тобі, брате Асю, казав, що я ще живий? Чи не я ж гірко плакав, тебе, як брата рідного благав, щоб ти мене живого в землю не ховав? Де ж твоя совість, москалю!

Москаль зирк по хаті туди, зирк сюди, бачить – стоїть коло порога собака, хвостом махає. Він до нього:

– Серко! Займи мне малость своих глаз!

У Сірка очей позичає, козакові Осю так відповідає:

– Видишь, совесть у меня была дома, я это хорошо знаю, да, верно, положил я ее в ранец, а ранец захватил франец – через него, шут его дери, и сыр-бор загорелся, кабы не он, мы бы с тобой жили по-братски!

Тоді козак Ось головою хитає, святу присягу рве, ламає, москаля Ася грізними словами кляне-промовляє:

– Та бодай же ти щастя у світі не мав, як ти мене живого у домовину ховав! Та бодай ти без долі у світі довіку блудив, як ти дітей моїх малих, недорослих батька-матері не шанувати навчав. Бодай тая земля хліба не родила, що такого катюгу, брехуна всесвітнього на світ пустила!..

А москаль висякався та й каже:

– Ничего – у меня и на вербе хлеб уродит.

Як тее малі діти зачували, всі гуртом до нього підбігли.

– Биймо, тату, москаля з хати!

Всі гуртом гукали.

Тоді як не вхоплять – одне за рогац, друге – за лопату:

– Геть, москалю, з нашої хати!

(Аудіоформат цього твору – на компакт-диску номера).